

ЗБОРНИК

ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XVIII/2

НОВИ САД

1975

ОСНОВНИ ЗНАЧЕЊСКИ СИСТЕМИ СРПСКОХРВАТСКИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У СВЕТЛОСТИ БЕЛИЋЕВИХ СХВАТАЊА

БЕРИСЛАВ М. НИКОЛИЋ

1. *Увод.* — Петнаестогодишњица Белићеве смрти (1975) најбоље се може обележити указивањем на актуелну вредност, примењивост његовог учења. Честа тема његових научних радова јесу значења српскохрватских глаголских облика. У савременој лингвистици све се више пажње поклања значењским системима и категоријама. Нема сумње у то да је за науку занимљиво показати који се значењски системи српскохрватских глагола јављају у светлости Белићевих схватања. Циљ је, дакле, овоме раду да покаже основне значењске системе српскохрватских глаголских облика у светлости Белићевих схватања. Нећу, према томе, анализирати значења свакога глаголског облика понаособ, већ желим да покажем значењске системе (у којима се може налазити и више различитих глаголских облика). Узећу у обзир прилике у савременом српскохрватском књижевном језику.

2. *Дефиниција српскохрватског глагола.* — У основну карактеристику сваке врсте речи улази: 1) значење речи, 2) функција речи и 3) обличје, одн. облик речи. На овај начин може се дати ова основна дефиниција српскохрватског глагола: Глаголи су речи које значе радњу (*Пише књигу Вукашине краљу*), стање (*Боловао за девет година*) или бивање (*Или грми, ил' се земља њресе*) (= значење). Функција им је приписивање радње, стања или бивања каквом лицу или предмету за извесно време. По обличју — мењају се по лицима (прво — *њресем* и сл., друго — *њресеш* и сл., треће — *њресе* и сл.), броју (једнина — *њресем* и сл. и множина — *њресемо* и сл.), временима (за садашњост: презент — *њресем* и сл.; за прошлост: аорист — *њресох* и сл., имперфекат — *њресих* и сл., перфекат — *њресао сам* и сл., плусквамперфекат — *бејох њресао* и сл.; за будућност: футур — *њрешићу* и сл., егзактни футур — *будем њресао* и сл.) и начинима (императив — *њреси* и сл., потенцијал — *ја бих њресао* и сл.); у глаголску систему улазе још: глаголски придеви (а) глаголски придев радни — *њресао, њресла, њресло, њресли, њресле, њресла* — употребљава се уз помоћне глаголе за творбу перфекта, плусквамперфекта, егзактног футура и потенцијала; б) глаголски придев трпни — *њресен, њресена, њресено, њресени, њресене, њресена* — употребљава се уз помоћне глаголе за творбу трпног стања), глаголски прилози (непроменљиви су: глаголски прилог садашњи — *њресући* и сл., глаголски прилог прошли — *њресавши* и сл.) и инфинитив (такође непроменљив — *њресити*).

3. Може се дати ова *схема основних значењских система српскохрватских глаголских облика* у светлости Белићевих схватања:

- I. Системи стварних глаголских значења
 - A. Систем глаголског вида
 - B. Систем глаголског рода
- II. Системи лица и броја
- III. Систем глаголских времена
 - A. Индикатив
 - 1) Садашњост
 - 2) Прошлост
 - 3) Будућност
 - B. Релатив
 - 1) Прошлост
 - 2) Будућност
 - B. Модална употреба глаголских времена
 - Г. Квалификативна и сл. употреба глаголских времена
 - Д. Гномска употреба глаголских времена
- IV. Систем глаголских начина
 - A. Императив
 - B. Потенцијал
- V. Глаголски придеви
 - A. Глаголски придев радни
 - B. Глаголски придев трпни
- VI. Глаголски прилози
 - A. Глаголски прилог садашњи
 - B. Глаголски прилог прошли
- VII. Инфинитив.

Тим ће редом тећи излагање у овоме раду. На крају рада даћу табеларни преглед основних значења српскохрватских глаголских времена.

4. *Системи стварних глаголских значења. — Систем глаголског вида.* — Значење глагола према трајању глаголске радње назива се глаголским видом. У српскохрватском језику два су основна таква значења: 1) значење неограничено трајне радње (*седећи*) и 2) значење тренутно свршене радње (*сести*). Глаголи који значе неограничено трајну радњу зову се трајни (неограничено трајни, несвршени). Глаголи који значе тренутно свршену радњу зову се свршени (тренутни, тренутносвршени).

Може се дати овај врло генерални преглед видског значења простих глагола према врстама.

Глаголи прве врсте могу бити и несвршени (*ићећи, ишећи*) и свршени (*рећи, лећи*).

Глаголи друге врсте углавном су несвршени (*сејаћи = сијаћи*).

Глаголи треће врсте могу бити и несвршени (*венући, гинући*) и свршени (*кронући, дахнући, ирснући*).

Глаголи четврте врсте већином су несвршени (*йиџи*, *гњиџи*, *куйоваџи*). Двовидски ови глаголи (нпр. *чуџи*) и свршени су („примити ухом звучни утисак“) и несвршени („имати развијено чуло слуха“).

Глаголи пете врсте могу бити и несвршени (*йисаџи*, *скакаџи*) и свршени (*казаџи*).

Глаголи шесте врсте могу бити и несвршени (*знаџи*, *умеџи*, *зјаџи*) и свршени (*даџи*).

Глаголи седме врсте могу бити несвршени (*носиџи*, *волеџи* = *вољеџи*, *леџи* = *леџеџи*) и свршени (*йусиџи*).

Глаголи осме врсте су трајни (*држаџи*, *бежаџи* — *бјежаџи*).

Више је начина на које се могу исказивати ова два видска значења, одн. којима се успостављају узајамни односи међу њима.

5. На првом месту треба навести допунску или суплетивну видску систему у којој се спајају различни глаголи од којих је један неограничено трајан (*седеџи*) а други тренутносвршени (*сесиџи*).

6. Међутим, у савременом српскохрватском књижевном језику има више начина којима се од несвршених глагола граде свршени а од свршених несвршени. При томе се, у ствари, према глаголском виду, мења само основно глаголско значење.

7. Два су начина којима се од несвршених глагола граде свршени:

1) Од неизведених трајних глагола граде се изведени тренутни (свршени) једино наставком *-ну*: *лунуџи* (од *лужаџи*).

2) Од неизведених и изведених несвршених глагола додавањем префикса (префикса) граде се сложени свршени глаголи. Ти су глаголи двојаки: а) почетносвршени (*залужаџи*) и б) завршносвршени (*излужаџи*). Почетносвршени глаголи значе извршени тренутак радње у њеном почетку. Завршносвршени глаголи значе извршени тренутак радње на њеном крају.

8. Несвршени (учестали) глаголи граде се и од неизведених свршених и од сложених свршених глагола. Сем тога, учестали (изведени) глаголи граде се и од трајних (неизведених) глагола. Основна је карактеристика учесталих глагола у томе што се код њих трајност исказује неограниченим понављањем тренутне радње.

1) Од неизведених свршених глагола граде се учестали овим наставцима:

-а: *дизаџи* (од *диџи* — *дигнуџи*, *дигнем*), *дисаџи* (од *дахнуџи*), *јављаџи* (од *јавиџи*), *легаџи* (од *леџи*), *лужаџи* (од *лужаџи*), *мицаџи* (од *маџи* — *макнем*), *јадаџи* (од *јасџи*), *јлађаџи* (од *јлаџи*), *йушијаџи* (од *йусиџи*), *рађаџи* (од *родиџи*), *свијаџи* (од *свануџи*), *сеђаџи се* = *сјеђаџи се* (од *сеџи*), *сјеџи се* = *сјеџи се*), *сретаџи* (од *сресиџи*);

-ва: *даваџи* (од *даџи*), *деваџи* (од *деџи*), *изуваџи* (од *изуџи*), *обећаваџи* (од *обећаџи*), *обуваџи* (од *обуџи*), *ручаваџи* (од *ручаџи*);

-ива: *везиваџи* (од *везаџи*), *казиваџи* (од *казаџи*), *ноћиваџи* (од *ноћиџи*);

-ова: *куйоваџи* (од *куџи*).

2) Од сложених свршених глагола граде се учестали овим наставцима:
 -а: до̄ӣица̄ӣи (од до̄ӣе̄ћи), ис̄ӣреза̄ӣи (од ис̄ӣрег̄нӯӣи), њодбада̄ӣи (од њодбос̄ӣи), њомишља̄ӣи (од њомислӣӣи), њомаља̄ӣи (од њомолӣӣи), њорађа̄ӣи (од њородӣӣи), скр̄ӣља̄ӣи (од скр̄ӣӣӣи), укр̄ӣшља̄ӣи (од укр̄сӣӣӣи), удиса̄ӣи (од удахнӯӣи);

-ва: зах̄ӣјева̄ӣи (од зах̄ӣе̄ӣи), изволева̄ӣи (од изволе̄ӣи), оболева̄ӣи (од оболе̄ӣи), сагорева̄ӣи (од сагоре̄ӣи);

-ива: до̄ӣлађива̄ӣи (од до̄ӣла̄ӣӣӣи), забрањива̄ӣи (од забранӣӣӣи), зайи-сива̄ӣи (од зайиса̄ӣи), зайӣӣива̄ӣи (од зайӣӣӣӣи), зарезива̄ӣи (од зареза̄ӣи), обрађива̄ӣи (од обрадӣӣи), уређива̄ӣи (од уредӣӣи);

-ава: насељава̄ӣи (од насел̄ӣӣи), оживљава̄ӣи (од оживӣӣи), орошава̄ӣи (од оросӣӣи), њриморава̄ӣи (од њримора̄ӣи);

-и: извозӣӣи (од извес̄ӣи, извезем).

Сем тога, ако се свршени глагол већ завршава на а, учестали глагол настаје дуљењем вокала у слогу непосредно пред а: њогле̄да̄ӣи (од њдгле̄да̄ӣи).

3) Од трајних (неизведених) глагола граде се учестали (изведени) глаголи наставком:

-а: вода̄ӣи (од водӣӣи), ле̄ӣа̄ӣи (од ле̄ӣе̄ӣи), носа̄ӣи (од носӣӣи), хо-да̄ӣи (од ходӣӣи).

4) Од сложених трајних глагола граде се итеративни глаголи наставком:

-а: њровађа̄ӣи (од њроводӣӣи), њрогања̄ӣи (од њрогонӣӣи), уважа̄ӣи (од увозӣӣи).

9. Овим деривационим механизмом створен је видски модел српско-хрватског глагола. Основна су његова два члана: 1) неограниченотрајни глаголи и 2) тренутносвршени глаголи. Од неограниченотрајних префиксацијом се добијају или почетносвршени или завршносвршени глаголи. Од тренутносвршених се граде изведени учестали глаголи. Такође се и од префиксацијом добивених сложених свршених глагола (и то и од почетносвршених и од завршносвршених) могу изводити учестали. Најзад, и од неизведених трајних глагола могу се градити учестали (изведени) глаголи.

Другим речима, постоје два основна глаголска вида: трајни и свршени. Трајни глаголи могу бити: неограниченотрајни и учестали. Свршени глаголи могу бити: тренутносвршени, почетносвршени и завршносвршени. Дефиниције су дате напред.

10. Када префиксацијом добивен сложени свршени глагол има исто значење као и прости свршени од којег је саграђен тај сложени, тада учестали глагол изведен од простога служи као учестали и од сложенога. Тако, глаголи но̄ћӣӣи и њрено̄ћӣӣи имају исто значење („провести ноћ“), па зато глагол но̄ћива̄ӣи служи као учестали за оба ова свршена глагола.

11. Често се дешава да се учестали глаголи не изводе истим наставком и од простог свршеног и од сложеног свршеног глагола. То ће се најбоље видети из ова два примера:

- 1) њла̄ӣӣӣи — њлађа̄ӣи али
ис̄ӣла̄ӣӣӣи — ис̄ӣлађива̄ӣи;

- 2) *корити* — *карати* али
ѿрекорити — *ѿрекоравати*.

12. Било би погрешно сматрати да је, нпр., глагол *ѿодизаѿи* саграђен од *дизаѿи*. На основу видског модела српскохрватскога глагола релациони редови изгледају овако:

дићи → *дизаѿи*
↓
ѿодићи → *ѿодизаѿи*.

Другим речима, од неизведеног свршеног *дићи* саграђени су учестали изведени *дизаѿи* и сложени свршени *ѿодићи*. Али је учестали *ѿодизаѿи* саграђен од сложеног свршеног *ѿодићи*.

13. У српскохрватском језику постоје глаголи који имају оба вида.

Када се говори о глаголима са два вида у српскохрватском језику, од њих се одвајају они глаголи код којих је разлика у виду везана с разликом у значењу. Такав је, нпр., глагол *наѿадаѿи*. Кад значи „пасти у великој количини“, овај је глагол завршносвршени. Кад значи „нападати на некога“, овај је глагол учестали.

Међу глаголе са два вида убраја се, нпр., *ручаѿи*. У садашњем времену индикатива овај је глагол, по својој природи, — несвршеног вида (*ручам* = узимам ручак). У претериталним је временима, опет по својој природи, — свршен (*ручао сам* = појео сам ручак). То је почетна основа модела дво-видских глагола. Али то није њихов комплетан видски модел. Према природном несвршеном виду у презенту створен је и трајни претерит (*док сам ја ручао, они су се шетали*). А према природном свршеном виду у претериту створен је и свршени презент (*и онда ја ручам и одем*). Тако је створен комплетан видски модел двовидских глагола који се своди на ово једноставно правило: ако један глагол, по својој природи, може имати оба вида, он их има у целој својој временској системи.

14. *Систем глаголског рода*. — Значење глагола према прелазности глаголске радње назива се глаголским родом (дијатезом). У савременом српскохрватском књижевном језику три су групе глагола с обзиром на глаголски род: 1) прелазни, 2) непрелазни и 3) повратни.

15. Прелазни глаголи значе радњу, имају уза се предмет (објекат) који означава онај појам на који прелази радња коју значи тај глагол (*Пише књигу Вукашине краљу*). Објекат не мора увек бити исказан речима; и тада се он подразумева код прелазних глагола (*Исиѿи, ѿак реѿи*).

16. Непрелазни глаголи немају објекта; то су глаголи који означавају такву радњу која се увек врши у вези са појмом субјекта, у неком односу према њему, у његовој сфери. „Обично се вели за те глаголе да значе стање, иако се не може рећи да сви ти глаголи заиста значе увек стање: *сѿарим, ѿужим* то значе, али *сѿавам, идем* то у толикој мери не значи“ (А. Белић, *Граматиѿка III*, стр. 48). Непрелазни су и глаголи који немају ни субјекта ни објекта, којима се износи само то да једна радња бива, да се дешава (*Или грми, ил' се земља ѿресе*). То су глаголи бивања код којих субјекат није одређен.

17. Врло генерално говорећи глаголи свих врста могу бити и прелазни и непрелазни, при чему су глаголи четврте врсте ређе непрелазни:

- I. *ӣећи* — *ӣећи*;
- II. *сеја̄ӣи* — *ӣраја̄ӣи*;
- III. *кренӯӣи* — *ӣрснӯӣи*;
- IV. *ӣӣӣи*, *куйова̄ӣи* — *гњӣӣи*;
- V. *ӣиса̄ӣи* — *скака̄ӣи*;
- VI. *зна̄ӣи* — *зја̄ӣи*;
- VII. *носӣӣи*, *воле̄ӣи* — *ле̄ӣе̄ӣи*;
- VIII. *држа̄ӣи* — *бежа̄ӣи*.

18. Префикси, када се додају несвршеним глаголима, могу им мењати род, стварајући од непрелазних прелазне (*ӣћи* = непрелазни глагол; *ӣрећи* = прелазни глагол).

19. Такође, када се префикси додају свршеним глаголима, могу им, али не морају, мењати род (*ӣас̄ӣи* = непрелазни глагол; *на̄ӣас̄ӣи* = прелазни глагол; али: *рећи* = прелазни глагол; *ӣрорећи* = прелазни глагол; одн. *ӣас̄ӣи* = непрелазни глагол; *до̄ӣас̄ӣи* = непрелазни глагол).

20. Повратни су они глаголи који значе радњу што је појам чије је име субјекат у реченици — обавља сам на себи. „Када је субјекат и објекат *истио* лице у јд. или мн., онда су глаголи *ӣрос̄ӣо̄й̄о̄вра̄ӣӣи*“ (А. Белић, нав. дело, стр. 5). Објекат се исказује повратном енклитичком заменицом *се* (*На̄ја̄е̄дан̄ӣӯӣ се узе чеш̄ља̄ӣи* — Ј. Веселиновић, Rj. МН-MS, s.v. *češljati se*). Међутим, „када субјекти узајамно врше радњу једни на другим, онда су такви глаголи *узајамно-ӣовра̄ӣӣи* или *узајамни*“ (А. Белић, нав. место) (*Турци навале у шанац и с̄тану се са Србима сјећи и бос̄ӣи сабљама и ножевима* — Вук, Р. МС-МХ, s.v. *боси се*).

21. У вези с употребом заменице *се* уз глаголе треба посебно говорити о неколико категорија.

1) Глаголи са *се* „често значе глаголско стање“ (А. Белић, нав. дело, стр. 50): *боја̄ӣи се*, *гадӣӣи се*, *љӯӣӣӣи се*, *радова̄ӣи се* и сл. Овде повратна заменица *се* не означава објекат, већ служи за обележавање стања.

2) Неки глаголи који значе стање могу, у истом значењу, имати и облике са *се* и облике без *се* (*блис̄ӣа̄ӣи* — *блис̄ӣа̄ӣи се*, *бринӯӣи* — *бринӯӣи се*).

3) Нису тако чести случајеви као: *молӣӣи (кога)* — *молӣӣи се (коме)*, тј. такви случајеви у којима се прелазни глаголи могу јављати и у облику без *се* (с правим објектом) и у облику са *се* (с неправим објектом).

4) Глаголи који могу бити и прелазни и значити стање — добијају *се* само када значе стање (*јагњӣӣи* — *јагњӣӣи се*).

5) Обликом 3. л. јд. са заменицом *се* може се обележити бивање: *Тамо се ӣевало до зоре*.

6) Реченице типа *Прасе се ӣече* не значе само стање, већ имају и трпно (пасивно) значење.

7) Када је глагол у 3. л. јд. са заменицом *се* употребљен безлично и са дативом одговарајуће личне заменице, он добија модално значење (*ӣева му се*), при чему датив личне заменице показује кога се тиче таква радња.

22. Глаголски системи лица и броја. — У савременом српскохрватском језику постоје три лица (прво, друго и треће) и два броја (једнина и множина) и то тако што сва три лица постоје и у једнини (1. л. *шресем*, 2. л. *шресеш*, 3. л. *шресе*) и у множини (1. л. *шресемо*, 2. л. *шресете*, 3. л. *шресу*). Ова Белићева општелингвистичка анализа глаголског система лица односи се и на српскохрватски језик: „... система лица глаголске радње зависи од три ситуације у којој се говорно лице може налазити: оно може говорити о себи као о субјекту радње, о лицу са којим говори или о ма којем трећем лицу. То су три лица која чине систему глаголских лица: она, по неопходности, обележавају све м о г у ћ н о с т и у које говорно лице долази према свету који га окружава; зато свугде у језицима ... можемо имати само те три могућности у одређивању субјекта глаголске радње“ (*О језичкој њрироди...*, књ. I, стр. 343).

23. Систем глаголских времена. — У савременом српскохрватском књижевном језику има седам глаголских времена: једно за с а д а ш њ о с т: презент, садашње време (*шресем*); четири за п р о ш л о с т: аорист, пређашње свршено време (*шресох*); имперфекат, пређашње несвршено време (*шресијаш*); перфекат, прошло време (*шресао сам*); плусquamперфекат, давнопрошло време (*бејаш шресао = бех шресао = био сам шресао*); два за б у д у ћ н о с т: футур, будуће време (*шрешићу*); егзактни футур, пређашње будуће време (*будем шресао*).

24. За одређивање значења глаголских времена од основног је значаја време говора говорнога лица. Значење глаголских времена може у одговарајућем контексту бити одређено или на основу односа према тренутку говора говорног лица или на основу односа према неком другом моменту у говору. Када је значење глаголских времена одређено на основу односа према тренутку говора говорног лица, у питању су права временска значења (индикатив). Када је значење глаголских времена одређено на основу односа према неком другом моменту у говору, може бити у питању једно од ових значења: 1) неправа временска значења (глаголски релатив); 2) нарочита употреба временских облика: а) модална употреба; б) квалификативна и др. употреба; в) гномска употреба.

25. Говорно лице са својим говором представља садашњост. Значење индикативно употребљених глаголских времена одређује се према том тренутку говора говорног лица, који представља садашњост. Све оно што говорно лице износи да се десило пре тренутка његовога говора — представља прошлост, што се дешава за време његовога говора — представља садашњост, а све што говорно лице обележава да ће се догодити после његовога говора — припада будућности. Свако глаголско време у индикативној употреби има своје одређено значење и не може бити замењено каквим другим глаголским обликом, сем ако се не губи као обличка категорија (исп. нпр. о аористу и о имперфекту т. 30, другу напомену). Четири су основна индикативна значења: два за прошлост (аорист и перфекат), једно за садашњост (презент трајних глагола) и једно за будућност (футур).

26. Услови временског релатива настају онда „када се глаголска времена не одмеравају непосредно према садашњости, оличеној у времену говора говорног лица, већ према каквом другом временском тренутку у из-

ношењу говорног лица“ (А. Белић, *О језичкој њрироди...*, књ. I, стр. 368). У савременом српскохрватском књижевном језику плусквамперфекат и футур егзактни употребљавају се само у релативу; најобичнија употреба имперфекта је у релативу; такође, и облици осталих глаголских времена могу бити пренети (транспоновани) у релативске ситуације и ту добити нарочито значење. Девет је основних релативских употреба глаголских времена: шест за прошлост (приповедачки презент, приповедачки аорист, имперфекат, приповедачки перфекат, плусквамперфекат и футур) и три за будућност (футур, презент трајних глагола, егзактни футур).

27. Поред двама начинима (императивом и потенцијалом), начинска се значења у савременом српскохрватском књижевном језику могу исказивати и нарочитом употребом облика глаголских времена. Начинско (модално) значење облика глаголских времена добија се тако ако се временски облици пренесу „у ситуацију која се временски са њима не слаже и према којој је тешко извршити какво временско слагање какво је било на пр. у релативу“ (А. Белић, нав. дело, стр. 382). За означавање модалних значења могу се употребити ова четири времена: презент, аорист, перфекат и футур.

28. Глаголско време у квалификативној употреби значи особину субјектову. Три времена долазе у квалификативној употреби: презент, перфекат и футур.

29. Глаголско време у гномској употреби односи се на свако време, протегнуто је на свевременост. Четири времена обично долазе у гномама: презент, аорист, перфекат и футур.

30. *Две најомене.* — 1) У имперфекту не могу доћи свршени глаголи; у аористу, перфекту и плусквамперфекту могу подједнако доћи и свршени и несвршени глаголи. 2) У некојим српскохрватским говорима аорист и имперфекат нису у честој употреби па се место њих употребљава какво друго одговарајуће глаголско време.

31. *Права временска значења глаголских времена (индикатив).* — *Садашњост.* Будући да говор говорнога лица представља садашњост, то се све оно што се дешава напоредно са говором говорнога лица — дешава у садашњости. Према томе, **индикативно употребљен презент** означава радњу напоредну са говором говорнога лица. То је права садашњост. Све то лепо објашњава ова *Маретићева* реченица: „Ако на пр. на питање: „Што сада ради твој брат?“ ја одговорим: „Чита народне песме“, онда је то **п р а в а с а д а ш њ о с т**, јер у време, док сам питан и док одговарам, брат мој доиста то чини“ (Др. Т. Маретић, *Српска или хрватска грамањика*, Београд 1928, стр. 188). Како говор говорнога лица увек траје извесно време, радња у индикативном презенту никад није тренутна, она није ничим ограничена, неограничена је. Зато се за обележавање праве садашњости може употребити само презент трајних глагола.

32. *Напомена.* — У неправој временској употреби презент значи напоредну радњу и може се употребити и за прошле и за будуће радње. Презент трајних глагола може се употребити и у индикативу и у релативу, а презент свршених глагола само у релативу.

33. Прошлосћ. — Индикативни аорист значи да се радња, свршена или трајна, завршила непосредно пред тренутком говора говорнога лица: *Кћи моја сад умрије*; — *Ми благо делисмо калџаџима, а сад усџали сви мрџви, ља свакоме једва љо два новџа доџало.*

34. Индикативни перфекат значи радњу вршену или извршену у прошлости о којој се саопштава у садашњости: *Ја сам љисао љисмо*; *Ја сам најисао љисмо.*

35. Будућносћ. — Индикативним футуром обележава се радња која ће се догодити (вршити или извршити) „после момента говора говорног лица, са његова гледишта, које је једино меродавно у свима овим временским односима“ (Белић): *На гробљу ће изнићи цвијеће/за далеко неко љокољење.*

36. Нејрава временска значења глаголских времена (глаголски релатив). — *Прошлосћ.* — Приповедачким презентом исказује се радња напоредна каквом временском трајању у прошлости или радња напоредна просто прошлости исказаној каквом прилошком синтагмом.

37. Трајна таква радња исказује се приповедачким презентом трајних глагола: *Кад љођоше и креџоше овџе, чобан љуџем једнако весео, свира у гајде весело, а девојка иде љокрај њега ља једнако љлаче.*

38. Када треба рећи да се нешто извршило, узима се приповедачки презент свршених глагола: *Оџворим очи и љогледам: љун месец гледа уџраво у собу, а његов љаучинасџи зрак љао на лице моје мајке.*

39. Приповедачки аорист трајних глагола значи завршено вршење какве трајне радње у прошлости без обзира на садашњост: *Онда изиђе горе и љреломивши хлеб — окуси, и довољно говори до саме зоре и џако оџиде.*

40. Приповедачки аорист свршених глагола значи моментано извршење какве радње у прошлости независно од говора говорнога лица: *Кад љрође дан и ноћ, девојка оџладе чистџа и здрава од губе.*

41. Имперфектом се нарочито истиче дуго трајање какве глаголске радње у прошлости: *Ево, љуно љеџнаесџи данака, ја све ходах љо џурској ордији и не нађох краја ни хесаџа.* „Само по себи то значење не значи још релатив; али пошто се може имперфекат подједнако, имајући поменуто значење, употребљавати уз другу глаголску радњу у прошлости, то је његова најобичнија употреба у релативу“ (А. Белић, *Речи са конјугацијом*², стр. 136). Исп.: *Чобанин љође кроз шуму, и идући чуџаше и разумеваше све џиџо говоре љиџице, и џраве, и све џиџо је на свеџу.*

42. Значење радње вршене или извршене у прошлости, независно од транутка говора говорнога лица, исказује се приповедачким перфектом (релатив): *Пиџали Краљевића Марка како је љосџао јунак, а он одговорио да се јунаџиџву научио од љаса и од деце.* Као што се види, у релативу се може употребити и перфекат без помоћног глагола, али не мора: *Беџао је од џе љразнине, а она иђаше уза њ као сенка.*

говори уме лепо да пева“). Белић сматра да овде није у питању права индикативна употреба времена (*О језичкој природи...*, књ. I, стр. 385). Да би Белићева мисао била јаснија, треба навести да он у своме универзитетском уџбенику *Речи са конјугацијом*² реченицу *Сунце сија* коментарише овако: „... оно има ту способност — наравно у индикативу — сада, или у релативу — увек“ (стр. 127).

54. Перфекат се такође може и квалификативно употребити: *Он је лепо певао, али данас више не пева* = „Он је у прошлости умео лепо да пева...“

55. Квалификативан је и *praesens consuetudinis* који се у српскохрватском може исказати перфективним презентом: *Он се мало замисли, засјане ња њрасне* (= „Он има обичај да се мало замисли...“). Овде је „глагол у релативу и добива нарочито видско значење“ (А. Белић, нав. дело, стр. 386). В. т. 69.

56. Квалификативни футур означава радњу која се догађа „кад год се прилика деси“ (Маретић): *Ако се ко од раје њошурчи, одма има сва њрава као и осјали Турци, и не само шњо га неће нико њрекорити њређашњом вјером, него ће га сваки још радије њомоћи него рођенога Турчина*.

57. Гномска уџојреба глаголских времена. — У пословицама се подједнако употребљавају и презент трајних глагола (*Зрела крушка сама њада*) и презент свршених глагола (*Ко се овцом учини, курјаци га њоједу*).

58. Иаорист може бити употребљен у пословицама: *Чудо њаса уједоше вука*.

59. Перфекат такође долази и у пословицама: *Брада нарасла, а њамети не донијела*.

60. И футур може доћи у пословицама: *Подмукло њсејо најњрије ће ујесити*. В. т. 64.

61. Систем глаголских начина. — Глаголским се начинима у савременом српскохрватском књижевном језику исказује индивидуални став говорнога лица према вези субјекта и предиката у границама одређених душевних расположења. У облицима српскохрватских начина могу се употребити глаголи оба глаголска вида, што значи да се „у начинима глаголски вид употребљава онако како се он употребљава у глаголском релативу“ (Белић). И за српскохрватске начине од великог је значаја интонација. У савременом српскохрватском постоје два права начина: императив и потенцијал. (О модалној употреби глаголских времена в. т. 49—52).

62. Императивом се исказује значење жеље у облику заповести: *(у)ради, (у)радимо, (у)радије*. Када се заповест упућује трећем лицу, преовладајуће значење жеље: *нека (у)ради, нека (у)раде*.

63. Непроменљиви облик другог лица јдн. императива може се употребити у значењу презента свршених глагола за прошлост за сва лица.

43. П л у с к в а м п е р ф е к а т значи радњу која је претходила некој другој радњи у прошлости. Овај глаголски облик долази само у релативу: *Турске је војске њу било њолико много, да је Јаков, који је био њошао Лозници у њомоћ, није могао од Лознице добити.*

44. Ф у т у р о м у р е л а т и в у исказује се радња која се десила после неке друге радње у прошлости: *Једно јуџро окуџи га њсовањем и виком, ње ће он оџићи у једнога комџије, а комџија ће га заџиџаџи: „Ма џиџо џи оно жена викаше, кога оно њсоваше?“*

45. Н а п о м е н а. — Под одређеним контекстуалним условима приликом употребе глаголских времена у релативу за обележавање прошлих радњи један глаголски облик може бити замењен другим. Познат је Белићев пример: *Тада ће му он рећи = Тада му он рече = Тада му је он рекао = Тада му он рекне (О језичкој њрироди..., књ. I, стр. 380).* Док у релативу један глаголски облик може бити замењен другим, у индикативу не може. В. и т. 63.

46. Б у д у ђ н о с т и. — Значење радње која је будућа у односу на неку другу будућу радњу означава се ф у т у р о м. Пример: *Ја ћу градиџи бјела манастира, где ће живјеџи многи калуђери (М. Стевановић, Савремени срџкохрваџски језик, II, Синџакса, Бгд. 1969, стр. 648).*

47. Презентом трајних глагола у неправој временској употреби може се исказати радња напоредна с неким другим моментом у б у д у ђ н о с т и: *Суџра њуџујемо за Београд.*

48. Е г з а к т н и ф у т у р означава радњу која ће се вршити или извршити у будућности пре друге будуће радње. Овај глаголски облик долази само у релативу: *Шџо се г. Свеџић буде више врцао и коџрцао њроџиџ онога мога суда, он ће се све више заџлеџаџи као џиле у кучине.*

49. М о д а л н а у џоџреба глаголских времена. — Жеља (модално значење) може се исказати и презентом свршених глагола (у клетви: *Сине Марко, да ње Бог убије!*) и презентом трајних глагола (*Да ње Бог од њога чува!*).

50. М о д а л н и м а о р и с т о м исказују се радње за које се претпоставља да ће се сигурно збити, којима се исказује жеља и сл.: *Умрех од жеџи, дај ми чашу воде!; Да не њриџрцах и да га не извадих, уџоџи се; — Ви узмиџе двоје дјеце лудо Па идиџе двору бијеломе, А ја одох Смедереву граду, Молиџи се Бурђу и Јерини.*

51. М о д а л н и м п е р ф е к т о м исказује се увереност да ће се каква радња збити (*Проџао сам!*), жеља (*Убио га Бог!*), заповест (*Да ниси њошао! Да ниси њолазио!*).

52. М о д а л н и м ф у т у р о м исказује се могућност, вероватноћа: *Досџа ће сџара биџи ова њословица.*

53. К в а л и ф и к а т и в н а и с л. у џоџреба глаголских времена. — К в а л и ф и к а т и в н и м п р е з е н т о м означава се глаголска радња као субјектова особина: *Сава уџиџе у Дунав; — Он леџо њева (= „Он сада када се*

јдн. и мн. Ово је неправо значење императива: *Филистинци се појлаше, ња бежи*. В. т. 45.

64. Императив може доћи и у пословицама: *Исиџи, њак реџи*.

65. Потенцијалом се исказује могућност (из)вршења какве радње: *Ја бих њо брзо урадио*.

66. Потенцијалом се исказује и жеља да се (из)врши каква радња: *Јео бих нешѡ кисело*.

67. Потенцијалом се може исказати и намерно значење: *Хајде, зеѡе, да ударимо на њ, е да бисмо га саѡрли*.

68. Потенцијалом се може исказати и допустно значење: *Шѡ год зашѡѡи у мене, дађу ѡи да би било и ѡ царѡва мога*.

69. Потенцијалом се може исказати и значење што га има *praesens consuetudinis*: *Он би се мало замислио, засѡао ѡ ѡраснуо* = „Он има обичај да се мало замисли...“ В. т. 55.

70. Посебно треба говорити о српскохрватском кондиционалу. То је сложени глаголски израз састављен од две реченице: у једној се износи услов, погодба под којима би се могла обавити глаголска радња (уводница, протаза) а у другој се износи та радња која се обавља или би се могла обавити под изнетом погодбом (завршница, аподоза). Радња може бити остварљива или неостварљива. Ево неколико основних типова кондиционала:

1) у протази перфективни презент, у аподози футур: *Ако нађем књигу, дађу ѡи је*;

2) у протази егзактни футур, у аподози футур: *Ако будеш радио, имаћеш*;

3) место егзактног футура у протази може доћи перфективни презент глагола сложених с префиксом уз: *Ако узрадиш, имаћеш*;

4) и у протази и у аподози потенцијал: *Кад бих нашао књигу, дао бих ѡи је*;

5) у протази перфекат без помоћнога глагола (у концесивном одн. хипотетичком значењу), у аподози футур: *Туговао, не ѡуговао, мораћеш се с нама расѡаѡи*;

6) у протази сложени потенцијал (сачињен од потенцијала глагола *биѡи* и глаголског придева радног, у аподози перфекат: *Он би свакако био боље ѡложио исѡѡи, да није изосѡајао с ѡредавања*. Овај сложени потенцијал означава дубљу прошлост него прости потенцијал. Ипак, данас је и у оваквим случајевима знатно чешћи обични потенцијал.

71. *Глаголски ѡридеви*. — Два су глаголска придева у савременом српскохрватском књижевном језику: 1) (прошли) глаголски придев радни; 2) (прошли) глаголски придев трпни.

72. Три су основне појаве које треба истаћи у вези са глаголским придевом радним:

1) Употребљава се уз помоћне глаголе за грађење: перфекта, плусквам-перфекта, футура егзактног и потенцијала. Тада означава радњу која се жељи исказати.

2) Глаголски придев радни од непрелазних, готово увек свршених глагола који значе стање може се употребити атрибутивно, уз именице, и у различним падежима (тј. с правим придевским особинама): *Санак снго Хасан-ага да г' зайаде усахла јабука.*

3) Међу оне од оваквих глаголских придева радних који су постали неправи прости придеви обично се наводе: *врео, зрео.*

73. Две су основне појаве које треба истаћи у вези са глаголским придевом трпним:

1) Могу га имати само радни прелазни глаголи. Употребљава се за грађење облика трпнога стања означавајући радњу (из)вршену на неком или нечем. За трајно или учестало значење употребљава се глагол *бивати* и трпни придев (*ја бивам хваљен*), док се глагол *јесам* — *бити* и трпни придев трајног глагола употребљавају за трајну радњу (*ја сам био хваљен*) а глагол *јесам* — *бити* и трпни придев свршеног глагола — за свршену радњу (*ја сам био њо-хваљен*). Посебно треба поменути Белићеву значењску спецификацију, према којој: а) *ја сам хваљен* може значити трпни презент и трпни перфекат; б) *ја сам њохваљен* има значење перфекта свршених глагола; в) *ја сам био хваљен* има значење перфекта; г) *ја сам био њохваљен* и *ја бејаш њохваљен* може означавати и плусквамперфекат (*Грамајика III*, стр. 65).

2) И глаголски придев трпни може се употребити атрибутивно добијајући значење простог придева (тј. значећи особину предмета на који се односи): *Дај ми, царе, коња разломљена, нејакана њридесет година, нејакана, на бој нећерана; и дај мени сабљу њосталицу, неваћену њридесет година, неваћену, на бој неношену.*

74. Глаголски њрилози. — Два су глаголска прилога у савременом српскохрватском: 1) глаголски прилог садашњи (који се може градити само од трајних глагола); 2) глаголски прилог прошли (који се најчешће гради од свршених глагола; када се употреби од несвршених глагола, онда се експлицитном временском одредбом тачно означава колико је трајала радња коју он означава: *Служивши њедесет година свој народ, он се њовукао у миран живој*).

75. Четири су основне појаве које треба истаћи у вези са глаголским прилогом садашњим:

1) Глаголски прилог садашњи значи да се радња означена њиме обавља у исто време кад и радња што је означава глагол уз који стоји овај глаголски прилог садашњи: *Мећед га сѡгане од ѡгоа одвраћати говорећи му да је још млад.*

2) Глаголски прилог садашњи, значећи напоредну радњу, може имати и начинско значење: *Не може се царство задобити на душеку све дуван ѡушећи.*

3) Глаголски прилог садашњи може имати и условно, погодбено значење: *Чинећи ово нећете се кајати.*

4) Међу неправе просте придеве од глаголског прилога садашњег обично се наводе *врућ, држећ* и сл. Глаголски прилог садашњи овде је изгубио прилошко и добио значење неправог простог придева: *врућ* = ‚врло топао‘; *држећ* = ‚здрав, доста снажан (човек)‘.

76. Три су основне појаве које треба истаћи у вези са глаголским прилогом прошлим:

1) Глаголски прилог прошли значи да се радња означена њиме десила пре радње што је означава глагол уз који стоји овај глаголски прилог прошли: *Дошавши она кући свуче се*; — *Служивши њедесет година свој народ, он се њовукао у миран џивот*.

2) Глаголски прилог прошли може имати и условно, погодбено значење: *Око двеста корака њошав, има у њо брда један камен*.

3) Као неправи прости придев употребљава се лик глаголског придева прошлог *бивши* (пређашњи, некадашњи, ранији).

77. Инфинитив. — Инфинитив је несамостални неодређени глаголски облик који означава само глаголску радњу.

78. Уз глаголе који немају потпуног значења (*желећи, имаћи, мораћи, моћи, њочинђаћи, њресњајати* и сл.) као допуна се могу употребити инфинитив или зависна реченица са *да* и презентом: *Не могу више чекаћи = Не могу више да чекам*. У сложеној реченици, дакле, исти је субјекат и у главној и у зависној реченици.

79. И уз именице и придеве, такође који немају потпуног значења, као допуна се могу употребити и инфинитив и зависна реченица са *да* и презентом: 1) уз именицу: *Грехоња је не њонудићи = Грехоња је да се не њонуди*; 2) уз придев: *Он је кадар сџићи и уџећи = Он је кадар да сџигне и уџекне*.

80. На крају овога рада дајем табеларни преглед основних значења српскохрватских глаголских времена.

И Н Д И К А Т И В (в. т. 25)

Прошлост	Садашњост	Будућност
<p>1) Индикативни <i>аорисџ</i> значи да се радња, свршена или трајна, завршила непосредно пред тренутком говора говорнога лица: <i>Кћи моја сад умрије</i>. — <i>Ми благо делисмо калџацима, а сад уџтали сви мрџиви, ња свакоме једва њо два новца доџало</i> (в. т. 33).</p>	<p>Индикативно употребљен <i>џрезентџ</i> трајних глагола означава радњу напоредну са говором говорнога лица: <i>Ено, зид се осџја</i> (в.т. 31. и 32).</p>	<p>Индикативним <i>фужуром</i> обележава се радња која ће се догодити после момента говора говорнога лица: <i>На гробљу ће изниђи цвијеће за далеко неко њо кољење</i> (в. т. 35).</p>
<p>2) Индикативни <i>џерфекџ</i> значи радњу вршену или извршену у прошлости о којој се саопштава у садашњости: <i>Ја сам (на)џисао џисмо</i> (в. т. 34).</p>		

РЕЛАТИВ (в. т. 26)

Прошлост	Будућност
<p>1) <i>Приповедачким презентијом</i> исказује се радња напоредна каквом временском трајању у прошлости или просто прошлости исказаној каквом прилошком синтагмом: <i>Кад њошоше и крејшоше овце, чобан њушем једнако весео, свира у гајде весело</i> (в. т. 36, 37, 38).</p> <p>2.а) <i>Приповедачки аорист</i> трајних глагола значи завршено вршење какве трајне радње у прошлости без обзира на садашњост: <i>Онда изиђе горе... и довољно говори до саме зоре и ишако оишде</i> (в. т. 39).</p> <p>2.б) <i>Приповедачки аорист свршених глагола</i> значи моментано извршење какве радње у прошлости независно од говора говорног лица: <i>Кад њрође дан и ноћ, девојка ошпаде чистиа и здрава од губе</i> (в. т. 40).</p> <p>3) <i>Имперфект</i>ом се нарочито истиче дуго трајање какве глаголске радње у прошлости: <i>Ево њуно њейнаесѝ данака, ја све ходах њо ѡурској ордији и не нађох краја ни хесаја</i> (в. т. 41).</p> <p>4) Значење радње вршене или извршене у прошлости, независно од тренутка говора говорног лица, исказује се <i>приповедачким имперфект</i>ом: <i>Бежао је од ње ѡразнине, а она иђаше уза њ као сенка</i> (в. т. 42).</p> <p>5) <i>Плускв имперфект</i> значи радњу која је претходила некој другој радњи у прошлости: <i>Она му каже све како ју је био ојколио ѡжар и како је чобанин избавио</i> (в. т. 43).</p> <p>6) <i>Футур</i>ом у релативу исказује се радња која се десила после неке друге радње у прошлости: <i>Једно јуѡро окуѡи га ѡсовањем и виком, ѡе ће он оѡићи у једнога комшије, а комшија ће га заѡѡиѡи: „Ма ѡѡо ѡи оно жсена викаше, кога оно ѡсоваше?“</i> (в. т. 44).</p>	<p>1) Значење радње која је будућа у односу на неку другу будућу радњу означава се <i>футур</i>ом: <i>Ја ћу градиѡи бјела манастира, гдје ће живјеѡи многи калуђери</i> (в. т. 46).</p> <p>2) <i>Презентијом трајних глагола</i> може се исказати радња напоредна с неким другим моментом у будућности: <i>Суѡра ѡуѡујемо за Београд</i> (в. т. 47).</p> <p>3) <i>Егзакт</i>ни <i>футур</i> означава радњу која ће се вршити или извршити у будућности пре друге будуће радње: <i>Шѡо се г. Свеѡић буде више врцао и коѡрцао ѡроѡив онога мога суда, он ће се све више заѡлеѡиѡи као ѡиле у кучине</i> (в. т. 48).</p>

В. т. 45. и 63.

МОДАЛНА УПОТРЕБА (в. т. 27)

1) *Презентијом* (и свршених и несвршених глагола) може се исказати жеља: *Сине Марко, да ѡе Бог убије! — Да ѡе Бог од ѡго чува!* (в. т. 49).

 М О Д А Л Н А У П О Т Р Е Б А

2) Модалним *аористом* исказују се радње за које се претпоставља да ће се сигурно збити, којима се исказује жеља и сл.: *Умрех од жеђи, дај ми чашу воде — Ви узмише двоје дјеце лудо, | Па идише двору бијеломе, | А ја одох Смедереву граду, | Молиши се Бурђу и Јерини* (в. т. 50).

3) Модалним *перфектом* исказује се увереност да ће се каква радња збити (*Прошао сам!*), жеља (*Убио га Бог*), заповест (*Да ниси пошао! Да ниси полазио!*) (в. т. 51).

4) Модалним *футуром* исказује се могућност, вероватноћа: *Доста ће ситара бићи ова йословица* (в. т. 52).

 К В А Л И Ф И К А Т И В Н А У П О Т Р Е Б А (в. т. 28)

1) Квалификативни *йрезени*: *Сава уишче у Дунав; — Он леио йева* („Он сада када се говори уме лепо да пева“) (в. т. 53).

2) Квалификативни *йерфекат*: *Он је леио йевао, али данас више не йева* („Он је у прошлости умео лепо да пева...“) (в. т. 54).

3) *Praesens consuetudinis* може се исказати перфективним презентом: *Он се мало замисли, засиане йа йрасне* („Он има обичај да се мало замисли...“) (в. т. 55). В. т. 69.

4) Квалификативни *футур*: *Ако се ко од раје йојурчи, одма има сва йрава као и осйали Турци, и не само шйо га неће нико йрекориши йређашињом вјером, него ће га сваки још радије йомоћи него рођенога Турчина* (в. т. 56).

 Г Н О М С К А У П О Т Р Е Б А (в. т. 29)

1.а) Презени *йрајних* глагола: *Зрела крушка сама йада* (в. т. 57).

1.б) Презени *свршених* глагола: *Ко се овцом учини, курјаци га йоједу* (в. т. 57).

2) *Аорист*: *Чудо йаса уједоше вука* (в. т. 58).

3) *Перфекат*: *Брада нарасла, а йамеши не донијела* (в. т. 59).

4) *Футур*: *Подмукло йсешо најйрије ће ујесити* (в. т. 60).

В. т. 64.

Berislav M. Nikolić

BASIC SYSTEMS OF MEANING OF SERBO-CROAT VERB FORMS IN THE LIGHT
OF A. BELIĆ'S IDEAS

S u m m a r y

The present paper is aimed at presenting the basic systems of meaning of Serbo-Croat verb forms in the light of Aleksandar Belić's ideas. Consequently, there is no analysis of each verb form taken individually; instead, systems of meaning are discussed (which may include several verb forms). Within the framework of Belić's ideas, the following classification of the basic systems of meaning of Serbo-Croat verb forms can be made:

- I. Systems of actual meanings of verbs
 - A. System of aspect of verbs
 - B. System of gender of verbs
- II. Systems of person and number
- III. System of tenses of verbs
 - A. The Indicative
 1. Present time (Present Tense of imperfective verbs)
 2. Past time (Aorist Tense, Perfect Tense)
 3. Future time (Future Tense)
 - B. The Relative
 1. Past time (Narrative Present Tense, Narrative Aorist Tense, Imperfect Tense, Narrative Perfect Tense, Past Perfect Tense, Future in the Relative)
 2. Future time (Future Tense, Present Tense of imperfective verbs, Future Perfect Tense)
 - C. Modal use of tenses of verbs (Present, Modal Aorist, Modal Perfect, Modal Future)
 - D. Qualifying use and similar uses of tenses of verbs (Qualifying Present, Qualifying Perfect, Qualifying Future)
 - D. Gnomic use of tenses of verbs (Present, Aorist, Perfect, Future)
- IV. System of modes of verbs
 - A. The Imperative
 - B. The Potential
- V. Deverbal Adjectives (Participles)
 - A. Active Adjective (Active Past Participle)
 - B. Passive Adjective (Passive Past Participle)
- VI. Deverbal Adverbs (Participles)
 - A. Present Adverb (Present Participle)
 - B. Perfect Adverb (Perfect Participle)
- VII. The Infinitive